

“CUM SCANDALO VICINORUM ET PAROCHIANORUM OBLOQUIO”

Incestprocessen voor de Gentse officialiteit tijdens de 18de eeuw (1764-1784)

Valerie DEKEYZER¹

1. Inleiding

Het onderzoeksthema incest vormt een controversieel gegeven. Historisch gezien kan het echter worden beschouwd als een fascinerend fenomeen. Het betreft immers een schijnbaar marginaal maatschappelijk *fait divers* dat echter een aantal verborgen dimensies omvat die een grote impact op de samenleving kunnen teweegbrengen. Denk maar aan incest als politiek instrument bij het afsluiten van huwelijksallianties binnen adellijke families om versnippering van het patrimonium tegen te gaan, of de evolutie die de wetgeving rond incest heeft doorgemaakt en hoe deze werd beïnvloed door internationale mentaliteitswijzigingen wat betreft religie, moraal en wetenschap. Een historische benadering van dit onderwerp kan daarnaast ook meer inzicht verschaffen in bepaalde socio-economische dynamieken. We verwijzen hierbij onder andere naar de rol van incest binnen de sociale dynamiek onder de inwoners van eenzelfde dorpsgemeenschap. De Franse historica Fabienne Giuliani stelt het als volgt: “(...) *If we take the time to listen at them, these cases tell us the ordinary story of a rural community*”.² Verder biedt een historisch onderzoek naar incest ons ook een venster op de invloed van incest op de aard van de familiestructuren, de algemene omgang van de samenleving met seksualiteit en de rol van incestueuze verbintenissen in de werking van sociale vangnetten voor bijvoorbeeld weduwes en wezen. Redenen genoeg om aan te nemen dat historische belangstelling voor dit op het eerste

¹ Deze bijdrage is gebaseerd op de masterscriptie V. Dekeyzer, “*Cum scandalo vicinorum et parochianorum obloquio*”. *Incestprocessen voor de Gentse officialiteit tijdens de 18de eeuw (1732/1764-1784)*, Gent (onuitgegeven masterscriptie Universiteit Gent), 2010, IX p. + 177 p.

² F. Giuliani, ‘Monsters in the Village? Incest in Nineteenth-Century France’, *Journal of Social History*, 42 (2009), p. 927;

zicht allicht zonderlinge onderzoeksveld wel degelijk is gegrond. Samenvattend kunnen we in dit opzicht dan ook Jozef De Brouwer citeren. Hij stelt immers dat de studie van misdrijven zoals incest een “*waardevolle bijdrage*” vormen om tot een “*betere kennis te komen van de religieuze, regionale en sociale geschiedenis van ons volk (...)*” en een “*betere kennis van het godsdienstig leven en de zedelijke gedragingen van het volk en de bijdrage van de Kerk tot de sanering en de normale ontplooiing ervan*” te komen.³

2. Status questionis van het historisch onderzoek naar incest

Ondanks de duidelijke academische meerwaarde van een dergelijke onderneming toonde een literatuurstudie aan dat het historisch onderzoek naar incest tot op heden nog bijzonder veel hiaten vertoont. Het gevoerde onderzoek bleef hoofdzakelijk beperkt tot de geografische gebieden Engeland en de Noord-Nederlandse Republiek, en dit in het bijzonder voor de periode van de 16de tot en met de 19de eeuw. Een korte bespreking van de verschillende onderzoekstradities die dit eerder onderzoek heeft voortgebracht, is hierbij aangewezen.

Het historisch bedrijf aangaande incest in het vroegmoderne Engeland is qua aard het meest uitgebreide. Het omvat in principe twee elkaar chronologisch opvolgende onderzoekstradities. Tijdens de decennia 1970-1980 deed zich duidelijk de ontwikkeling van een psychoanalytische stroming voor. De publicaties die tot deze onderzoeksschool behoren, proberen het voorkomen van het fenomeen incest te kaderen binnen de Victoriaanse tijdsgeest door het te verklaren aan de hand van zogenaamd onderhuids sluimerende, irrationele driften. Het spreekt voor zich dat de auteurs in kwestie hierbij sterk werden beïnvloed door het tijdens deze decennia in academische middens razend populaire gedachtegoed van Sigmund Freud. Deze aanpak bracht een aantal specifieke invalshoeken met zich mee die zich uitstekend lenen voor een eerder gevoelsmatige interpretatie van incest als historisch gegeven. Zo treffen we opvallend veel reviewartikels aan die zich concentreren op een studie van het gezin als niet zozeer een economische productie-eenheid, maar een emotionele en psychologische eenheid. Hierbij wordt in hoofdzaak nagegaan hoe het omgaan met seksualiteit en haar afwijkende vormen binnen dit plaatje past. Het werk van Bryan Strong en Anthony S. Wohl zijn kenschetsend voor deze

³ J. De Brouwer, *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570-1795*, Tiel, 1971-1972, vol. 1, p. V.

benaderingswijze.⁴ Een tweede invalshoek die sterk kenmerkend is voor de psychoanalytische onderzoeksschool omvat de studie van de aard van een aantal specifieke incestueuze relatietypes, zoals het *cousin marriage* en het *marriage with a deceased wife's sister*. Het belangrijkste aandachtspunt hierbij vormt de verklaring van het voorkomen van dit soort relaties vanuit onderbewuste amoureuze gevoelens die worden geprojecteerd op familieleden bij gebrek aan een potentiële partner. Dit onderzoeksthema komt vooral tot uiting in het werk van historica Nancy Fix Anderson.⁵ De hieropvolgende decennia 1980-1990 brachten echter een nieuwe aanpak met zich mee. De historiografische inslag binnen de Engelse onderzoekstak nam een nieuwe wending en er trad een duidelijk meer pragmatische benadering op de voorgrond waarbij zich een nieuwe vraagstelling ontwikkelde. Deze was niet langer gebaseerd op overkoeplende paradigma's en modellen, maar op een concrete, praktische verklaring van bepaalde aspecten rond het fenomeen incest. Heldere vragen zoals hoe, wie en waarom gingen dan ook in steeds grotere mate het onderzoek beheersen. Zo legden de Britse historici een grote belangstelling aan de dag voor incest als sociale strategie. Bij Peter D. Clarke concretiseert deze onderzoeksvraag zich vooral in het onderzoek naar incest als dynastieke strategie binnen de hoogste adellijke regionen van de samenleving.⁶ Anderen, zoals Polly Morris, concentreren zich dan weer op incest als economische overlevingsstrategie binnen de minder gegoede proletarische bevolkingslagen.⁷ Een tweede invalshoek die zich binnen de pragmatische stroming ontwikkelde, was de studie van incest in het kader van de ontwikkeling van de moderne natuurwetenschappen. Deze invalshoek tracht de doorheen de vroegmoderne periode toenemende wetenschappelijke attitude ten opzichte van incest, en dan in het bijzonder ten opzichte van de genetische defecten die een incestueuze verbintenis kon teweegbrengen bij het nageslacht, te kaderen. Deze wetenschappelijke evolutie betekende immers de opstap naar een maatschappij waarin biologische en medische verklaringsgronden steeds algemener werden aanvaard om de kwalijke gevolgen van

⁴ B. Strong, 'Toward a History of the Experiential Family: Seks and Incest in the Nineteenth-Century Family', *Journal of Marriage and the Family*, 35 (1973), 3, pp. 457-466.

A. Wohl, 'Sex and the Single Room. Incest Among the Victorian Working Classes', *The Victorian Family, Structure and Stresses*, New York, 1978, 200 p.

⁵ N.F. Anderson, 'Cousin Marriage in Victorian England', *Journal of Family History*, 11 (1986), pp. 285-301; N.F. Anderson, 'The 'Marriage with a Deceased Wife's Sister Bill' Controversy: Incest Anxiety and the Defense Of Family Purity in Victorian England', *Journal of British Studies*, 21 (1982), 2, pp. 67-86.

⁶ P.D. Clarke, 'English Royal Marriages and the Papal Penitentiary in the Fifteenth Century', *English Historical Review*, 120 (2005), 488, pp. 1014-1029.

⁷ P. Morris, 'Incest or survival strategy? Plebeian marriage within the prohibited degrees in Somerset, 1730-1835', *Journal of the History of Sexuality*, 2 (1991), 2, pp. 235-265.

inteeft te kunnen begrijpen. Kenmerkend voor deze benaderingswijze zijn bijvoorbeeld het werk van de Engelse medicus Robert Hole en dat van Adam Kuper.⁸

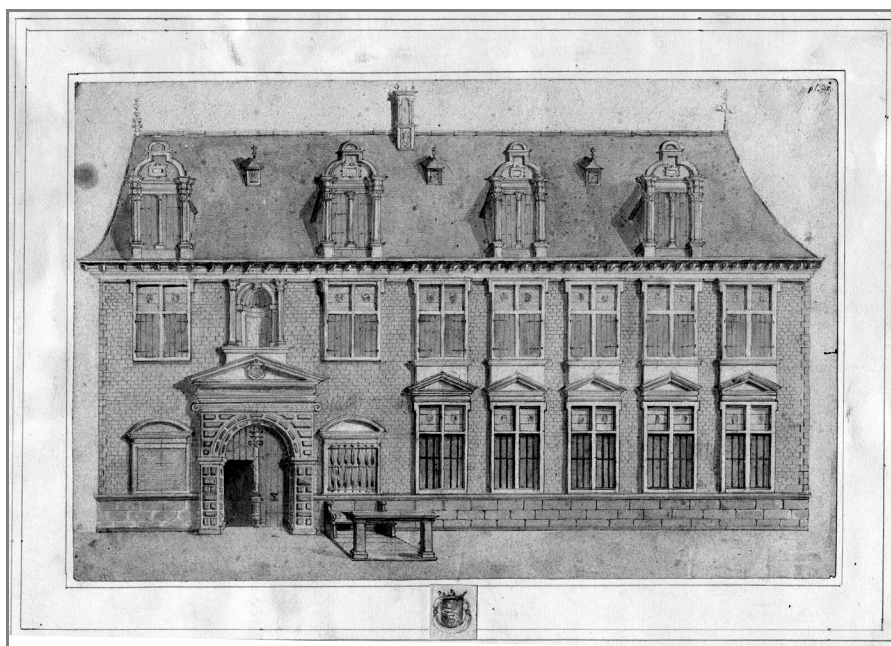
Een tweede geografische zone waarvoor wat betreft incest al enkele onderzoekspogingen werden ondernomen, is de Noord-Nederlandse Republiek van de 17de en 18de eeuw. Binnen dit veld zijn reeds een drietal auteurs actief geweest. Het gaat concreet om Herman Roodenburg, Manon van der Heijden en Florike Egmond.⁹ Deze Nederlandse onderzoekstraditie getuigt eveneens van een aantal opvallende algemene trends. Een eerste constante is dat het leeuwendeel van het gevoerde onderzoek zich beperkt tot een eerder eenzijdige invalshoek. Zowel Roodenburg, van der Heijden als Egmond werken immers rond de juridische component van het gegeven incest en de heersende mentaliteit hieromtrent onder de tijdgenoten. Concreet betekent dit dat de belangrijkste onderzoeksvraag binnen de Nederlandse traditie focust op de vraag op welke manier incestueuze voorvallen na hun ontdekking rechtskundig werden afgehandeld en hoe deze veroordelingen werden beïnvloed door de heersende tijdsgeest. Het theoretiseren binnen deze invalshoek leidde in enkele gevallen tot een aantal terugkerende concepten. Zo valt bijvoorbeeld op dat alle Nederlandse auteurs aandacht besteden aan de invloed van de leeftijd van de betrokken slachtoffers op het vonnis van de rechtbank. Dit heeft geleid tot de introductie van het paradigma dat een zogenaamde *crime orientated legal mentality* afweegt ten opzichte van een *offence orientated legal mentality*.¹⁰

Ondanks de overvloedige aanwezigheid van onderzoeksmateriaal betreffende het vroegmoderne Engeland en de voorzichtige uitbouw van een onderzoekstraditie aangaande incest in de vroegmoderne Nederlanden, kunnen we concluderen dat vooral laatstgenoemd segment nog in de kinderschoenen staat en aldus nog grote hiaten kent. In dit opzicht vormt het absolute gebrek aan publicaties wat betreft de vroegmoderne Zuidelijke Nederlanden uiteraard een prioritaire vaststelling. Deze bijdrage wil hier dan ook een eerste aanzet toe vormen. In de volgende paragraaf wordt uitvoerig toegelicht op welke manier dit opzet zal worden aangepakt.

⁸ R. Hole, 'Incest, consanguinity and a monstrous birth in rural England, January 1600', *Social History*, 25 (2000), 2, pp. 183-199. A. Kuper, 'Incest, cousin marriage, and the origin of the human sciences in nineteenth-century England', *Past and Present*, 174 (2002), 1, pp. 158-183.

⁹ M. van der Heijden, 'Women as victims of sexual and domestic violence in seventeenth-century Holland', *Journal of Social History*, 33 (2000), 3, pp. 623-644; H. Roodenburg, 'Een verfoeilijke misdaad. Incest in het gewest Holland tijdens de 17de en 18de eeuw', *Holland*, 25 (1993), pp. 58-76; F. Egmond, 'Incestuous relations and their punishment in the Dutch Republic', *Eighteenth-Century Life*, 25 (2001), 3, pp. 20-42.

¹⁰ M. van der Heijden, art. cit., pp. 623-644.

Afbeelding van de Proostdij van St.-Baafs in de Opperscheldestraat (nu Gouvernemenstraat), die van 1633 tot 1794 de residentie van de Gentse bisschoppen was.
Lithografie naar een tekening van A. Van Lokeren (Stadsarchief Gent – De Zwarte Doos, fotografie: Storm Calle).

3. Opzet, bronnen en methodologie

Aangezien het onderzoek omtrent incest aangaande de vroegmoderne Zuidelijke Nederlanden tot op heden braakliggend terrein vormde, opteren we voor het bisdom Gent als onderzoeksgebied. We kiezen voor een kerkelijk territoriaal ressort omdat de berechting van het misdrijf incest in hoofdzaak een bevoegdheid van de kerkelijke rechtbank of officialiteit vormde. Incest maakte immers deel uit van de groep *overtredingen van de seksuele moraal en de huwelijkswetgeving*.¹¹ Qua periodisering kiezen we voor de afbakening 1764-1784. Dit onderzoek concentreert zich met andere woorden op de tweede helft van de 18de eeuw. Deze periodisering wordt bepaald door de beschikbaarheid van het bronnenmateriaal.

¹¹ J. De Brouwer, *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570-1795*, Tiel, 1971-1972, vol. 1, pp. 137-138.

De bronnen die voor de vooropgestelde historische analyse worden aangevend, zijn juridische documenten, en dan in het bijzonder verslagen van processen tegen incestmisdadigers uit het bisdom Gent. Deze documenten werden uitgevaardigd door de officialiteit of kerkelijke rechtbank verbonden aan het bisdom Gent, de instelling die was bevoegd voor de toepassing van het canoniek recht. Dit artikel steunt concreet op een bronnencorpus bestaande uit dertig kerkelijke processtukken die de periode 1764-1784 beslaan. Ze zijn afkomstig uit het zogenaamde register van de promotor van de kerkelijke rechtbank. De *promotor causa*, tweede functionaris in rang na de officiaal binnen de kerkelijke rechtbank, moet worden beschouwd als openbaar aanklager. In die hoedanigheid was het zijn taak de kerkelijke bestraffingswetten tegen overtreders toe te passen door deze op te sporen en tijdens criminele processen te fungeren als *actor*. Aansluitend bij deze functieomschrijving speelde de promotor ook een belangrijke rol tijdens de ondervraging van de beklaagden. De functie bracht ook administratieve verantwoordelijkheden met zich mee. Zo kreeg de promotor volgens de statuten van de officialiteit de verplichting opgelegd het register in kwestie bij te houden waarin telkens een korte inhoud of abstract van elk proces moest worden opgenomen. Dit abstract diende minstens de namen van de betrokkenen, de behandelde aanklacht en de datum van het proces te vermelden.¹² Het betreft hier dus niet de originele stukken die een verslag vormden van de volledige rechtsgang binnen één proces. Deze documenten zijn immers niet bewaard gebleven wat betreft de bestudeerde periode. Het gevolg hiervan is dat historici bijvoorbeeld niet langer kunnen beschikken over de verslagen van de getuigenverhoren en de concrete documenten waarmee een beklaagde werd gedaagd of vermaand. Wat betreft bewaring bevinden deze registers van de promotor zich uiteraard in het bewaarde archief van de Gentse officialiteit. Dit archief maakt deel uit van het fonds 'Sint-Baafs en Bisdom Gent', dat op zijn beurt uit verschillende series archiefbestanden bestaat. Het betreft de series B, K en R, de serie Charters, Varia D, een serie bestanddelen rond de Kerkfabriek en parochie Sint-Eloois-Vijve en een serie 'Sint-Baafsheerlijkheid. Schepenbank, Parochies en Leenhof. Dit fonds is integraal gedeponeed in het Rijksarchief Gent (RAG). Het is uiteraard zo dat niet alle archiefbestanden binnen dit fonds daadwerkelijk informatie bevatten over de werking van en de rechtspraak door de officialiteit zelf. In het kader van de binnen deze bijdrage besproken periode en de benodigde soort documenten werd de aandacht in hoofdzaak op één welbepaald archiefbestand gevestigd. Het betreft het nummer B5697, dat de output

¹² J. De Brouwer, op. cit., pp. 49-50.

van de officialiteit tijdens de werkingsjaren 1764-1795 bevat. Het draagt de titel *Registrum causarum promotoris Curiae Spiritualis Gandavensis in quo inregistratae sunt sententiae in iisdem causis latae et pronuntiate de 23.3.1764 (...)*. Dit register telt 180 folia waarop in totaal 168 causae worden behandeld. Jozef De Brouwer stelde eerder reeds vast dat maar liefst twaalf procent hiervan veroordelingen wegens incest omvat.¹³ Het doorzoeken van B5697 leverde dan ook de dertig eerder aangehaalde incestzaken op. Deze processtukken zijn in het Latijn opgesteld.

Qua opbouw wordt binnen elk document eenzelfde stramien doorlopen. De aanhef van het proces vormt telkens een eerste luik. Binnen de aanhef worden zowel de aanklager als de beklaagde voorgesteld. Zoals eerder werd aangestipt, fungeerde in de meeste gevallen de *promotor causa* als openbare aanklager of *actor*. Het tweede gedeelte van de aanhef omvat telkens de naam van de beklaagde (*reum* of *ream*) en enkele bijkomende gegevens, zoals burgerlijke staat en woonplaats. Binnen het tweede luik van het processtuk wordt vervolgens een beschrijving gegeven van de gepleegde feiten, gevolgd door het formuleren van de concrete aanklacht. Hierbij biedt de bron onder andere informatie aangaande de identiteit van de medeplichtige waarmee de beklaagde incestueuze (en eventueel ook overspelige) betrekkingen onderhield, het type incest dat werd bedreven naar aard en graad en het eventuele nageslacht dat de verbintenis heeft voortgebracht. In een derde deel worden vervolgens de aan de beklaagde toegekende straf en de te betalen proceskosten vermeld. Tenslotte wordt elk processtuk uit het register afgesloten met een vermelding van de namen van de betrokken officiaal en de griffier en de datum waarop het vonnis werd uitgesproken. Daar overigens de folio's van de aangewende archiefbestanden niet genummerd zijn, leek het een aangewezen ingreep om aan elk proces zelf een eigen volgnummer toe te kennen. Het is deze nummering die telkens zal worden aangewend voor de bibliografische verwijzing naar de specifieke processtukken binnen het voetnotenapparaat. Een overzicht van welk proces bij welk nummer hoort, telkens aangevuld met een systematische overzichtsfiiche van het proces in kwestie, in terug te vinden in de bijlagen van de oorspronkelijke masterscriptie waarop deze bijdrage is gebaseerd.¹⁴

Naar aanleiding van de redactie van dit artikel werd een selectie gemaakt van enkele aspecten die tijdens de historische analyse van dit bronnenmateriaal aan

¹³ J. De Brouwer, op. cit., p. XX.

¹⁴ V. Dekeyser, “*Cum scandalo vicinorum et parochianorum obloquio*”. *Incestprocessen voor de Gentse officialiteit tijdens de 18de eeuw (1732/1764-1784)*, Gent (onuitgegeven masterscriptie Universiteit Gent), 2010, pp. 137-177.

bod kwamen. Zo zal in eerste instantie het misdrijf incest zelf en zijn statistisch voorkomen worden toegelicht. Er zal onder andere worden beschreven hoeveel verbintenissen tussen bloedverwanten onderling en hoeveel verbintenissen tussen aanverwanten onderling er precies voorkwamen en hoe de procentuele verdeling tussen de verwantschapsgraden er in dit opzicht uitzag. Een tweede aandachtspunt hierbij omvat een onderzoek naar het statistisch voorkomen van de verschillende incestueuze combinaties tussen familieleden. In deze paragraaf wordt er geprobeerd om specifieke types familieleden aan de verschillende soorten verwantschappen en verwantschapsgraden te koppelen en na te gaan welke combinaties van familieleden het meest voorkwamen. In een hierbij aansluitende paragraaf zal vervolgens een poging worden ondernomen om het voorkomen van de verschillende types incestueuze relaties te verklaren. Een derde aspect waaraan in deze bijdrage tenslotte aandacht zal worden geschonken, is de eigenlijke bestraffing van de incestueuze feiten. Hierbij ligt de nadruk op de verschillende straffen die aan de incestueuze misdadigers werden toegekend en hun statistisch voorkomen.

4. Incest: een canoniek-rechtskundige definitie

Zoals reeds werd benadrukt, is er tot op heden sprake van een eerder versnipperde historiografische traditie wat betreft het gegeven incest. Ook een degelijk overzichtswerk, dat eveneens de historisch gegroeide definitie van incest toelicht, ontbreekt vooralsnog. Vooraleer over te gaan tot de concrete inhoudelijke bevindingen van dit onderzoek is het dan ook noodzakelijk eerst de evolutie en de aard van de canoniek-rechtskundige definitie van het misdrijf incest uitvoerig toe te lichten. Concreet wordt hierbij de vraag beantwoord hoe het begrip incest tijdens de 18de eeuw werd gedefinieerd en wat de oorsprong van deze denkwijze was. Het toonaangevende werk van de Franse rechtshistoricus Adhémar Esmein rond het huwelijk binnen het kerkelijk recht vormt de spil van deze studie. Dit monumentale tweeluik uit 1929 geeft immers een goed overzicht van de aard en de ontwikkeling van incest als huwelijksbelemmering binnen het canoniek recht.¹⁵

In eerste instantie vormt dit werk een uitstekende basis om na te gaan waarom de katholieke Kerk incest als verwerpelijk beschouwde. Deze afwijzende houding berust volgens Esmein op een aantal uiteenlopende theologische en wetenschappelijke ideeën en sociologische overwegingen. Een belangrijke bron die de krijt-

¹⁵ A. Esmein, *Le mariage en droit canonique*, Parijs, 1929, 2 dln., 471 p.

lijnen voor de canonieke definitie en het resoluut verwerpen van incest heeft vastgelegd, is bijvoorbeeld het oudtestamentische bijbelboek Leviticus. Deze tekst bevat de zogenaamde Levitische reinheidswetten, die een aantal richtlijnen met betrekking tot geboorte, seksualiteit, ziekte en dood inhouden. Het betreft in het bijzonder hoofdstuk achttien, waarin een aantal voorschriften voor het geslachtsleven worden meegegeven. Esmein stelt dat de kerkelijke rechtsgeleerden de verbodsbepalingen opgenomen in Leviticus 18 door de band genomen als absoluut axioma en na te streven ideaalbeeld beschouwden.¹⁶ Concreet wordt in de verzen zes tot en met achttien van dit hoofdstuk een overzicht gegeven van de veertien soorten vrouwen die mannen onder geen beding tot echtgenote mochten nemen.¹⁷ Onderstaand fragment illustreert dit gegeven.¹⁸

6. Niemand van u mag een bloedverwant naderen om zijn schaamte te ontbloten.

7. De schaamte van uw vader en de schaamte van uw moeder mag u niet ontbloten: omdat zij uw moeder is, mag u haar schaamte niet ontbloten.

8. Ook de schaamte van een andere vrouw van uw vader mag u niet ontbloten; het is de schaamte van uw vader.

9. De schaamte van uw zuster, een dochter van uw vader of van uw moeder, in uw familie of daarbuiten geboren, mag u niet ontbloten.

10. De schaamte van een dochter van uw zoon of dochter mag u niet ontbloten; het is immers uw eigen schaamte.

11. De schaamte van de dochter van een andere vrouw van uw vader, door uw vader verwekt, mag u niet ontbloten; omdat zij uw zuster is, mag u haar schaamte niet ontbloten.

12. De schaamte van de zuster van uw vader mag u niet ontbloten; zij is de naaste bloedverwant van uw vader.

13. De schaamte van een zuster van uw moeder mag u niet ontbloten; zij is een bloedverwant van uw moeder.

14. De schaamte van een broer van uw vader mag u niet ontbloten en zijn vrouw mag u niet benaderen; zij is uw tante.

15. De schaamte van uw schoondochter mag u niet ontbloten. Omdat zij de vrouw van uw zoon is, mag u haar schaamte niet ontbloten.

¹⁶ A. Esmein, op. cit., p. 373.

¹⁷ M. Jónsson, 'Incest and the word of God: early sixteenth century protestant disputes', *Archiv für Reformationsgeschichte*, 85 (1994), pp. 96-98.

¹⁸ Leviticus 18, 6-18.

16. *De schaamte van de vrouw van uw broer mag u niet ontbloten; het is de schaamte van uw broer.*

17. *De schaamte van een vrouw en die van haar dochter mag u niet beide ontbloten. Ook de dochter van een zoon of dochter van die vrouw mag u niet huwen. Omdat zij bloedverwanten zijn, mag u haar schaamte niet ontbloten; dat is een schande.*

18. *U mag niet trouwen met een zuster van uw vrouw; wanneer u de schaamte van de een ontbloot terwijl de ander nog leeft, geeft dat jaloezie.*

Volgens de IJslandse historicus Már Jónsson waren het in hoofdzaak Maarten Luther en zijn volgelingen die sterk aandrongen op een letterlijke interpretatie van de verbodsbepalingen opgenomen in Leviticus 18. Deze oproep kaderde in de toenemende agitatie vanaf de 16de eeuw rond de pauselijke willekeur bij het toekennen van huwelijksdispensaties. De aanhangers van de Reformatie verweeten de paus immers bij de interpretatie van de tekst te handelen naar eigen goeddunken en welvaren. Aanvankelijk bestond er onder de protestantse theologen een consensus rond dit standpunt van Luther. Jónsson beschrijft echter hoe vanaf circa 1530 steeds meer twijfel ontstond over de kwaliteit van de tekst. Leviticus 18 maakt bijvoorbeeld geen melding van dochters en grootmoeders als verboden 'huwelijksmateriaal', een gegeven dat nochtans voor de hand liggend lijkt. Om het hoofd te bieden aan deze theologische crisis voerden de protestantse theologen bij wijze van antwoord dan ook het principe van de *paritas graduum* of *ratio paritas* in, waarbij een huwelijk of seksuele omgang met vrouwen die het familiale equivalent vormden van de vrouwen die wel in de tekst worden beschreven voortaan ook verboden werden.¹⁹ Jónsson argumenteert echter ook hoe de letterlijke interpretatie van Leviticus 18 als basis voor de kerkelijke wetgeving rond incest ten gevolge van de zich ontwikkelende natuurwetenschappen vanaf de tweede helft van de 17de eeuw steeds meer naar de achtergrond verdween.²⁰ Deze evolutie zou volgens Jónsson uiteindelijk leiden tot de deconstructie van de zogenaamde *interpretatio extensiva* van Leviticus 18 op het einde van de 18de eeuw.²¹ Een tweede belangrijk theologisch fundament van het kerkelijke verbodssysteem rond incest is gebaseerd op de christelijke doctrine van naastenliefde. Het betreft concreet de rooms-katholieke theorie rond de functies en doelstellingen van het kerkelijk huwelijk. Deze these, die we voor het eerst

¹⁹ M. Jónsson, 'Defining incest by the word of God: Northern Europe 1520-1740', *History of European Ideas*, 18 (1994), 6, pp. 855-858.

²⁰ M. Jónsson, art. cit., pp. 858-860.

²¹ M. Jónsson, art. cit., pp. 860-862.

aantreffen in het 5de eeuwse werk *De civitate Dei* van de hand van de kerkvader Augustinus, stelt dat de primaire functie van het kerkelijk huwelijk het verbinden en creëren van genegenheid tussen medemensen is. Augustinus stelde immers dat het opzet van een huwelijksverbintenis een zogenaamde *seminarium charitatis* of uiting van liefde dient te zijn. Wanneer we echter te maken krijgen met een koppel waarbij deze gevoelens van liefde al van nature aanwezig zijn omwille van hun bloedband of aanverwantschap vervalt deze functie echter compleet en gaat het huwelijk met andere woorden aan zijn doel voorbij. Het heeft geen zin twee personen te verbinden in het huwelijk wanneer de betrokkenen reeds verbonden zijn door een familiale band.²² We kunnen met andere woorden stellen dat een huwelijk berustend op incest de sociale en christelijke doelstellingen van het kerkelijk huwelijk compleet ondergraaft. Een incestueuze verbintenis vormde aldus een bedreiging voor de gevestigde maatschappelijke orde. Tenslotte moet er wat betreft de grondslagen van het verbod ook worden gewezen op de rol van biologisch-medische overwegingen in het tot stand komen van het kerkelijk standpunt rond incest. Onder invloed van de ontwikkeling van het wetenschappelijk denken vanaf de 17de eeuw werd ook de Kerk in toenemende mate gearmeerd door het hoge percentage kinderen met allerhande lichamelijke gebreken die uit een huwelijk of seksuele verbintenis tussen bloedverwanten werden geboren. Adhémar Esmein stelt dan ook dat dergelijke observaties de Kerk in belangrijke mate hebben geïnspireerd in haar kruistocht tegen incest.²³ Ook de Engelse medicus Robert Hole beschrijft hoe de vroegmoderne periode werd gekenmerkt door de overgang van een samenleving die afwijkingen ten gevolge van inteelt voornamelijk als een bewijs van de afkeurende tussenkomst van God zag, naar een maatschappij waarin biologische en medische verklaringsgronden steeds algemener werden aanvaard om de kwalijke gevolgen van inteelt te kunnen begrijpen.²⁴

Vertrekkend van deze theoretische onderbouw kunnen we het bestaan binnen het kerkelijk recht van een belangrijke groep concrete huwelijksbeletselen rond bloed- en aanverwantschap duiden. Adhémar Esmein benoemt deze categorie als de *empêchements fondés sur une relation entre les conjoints antérieure au mariage*.²⁵ Om de opbouw van de typologie binnen deze categorie te kunnen begrijpen, dient zich in eerste instantie een duidelijke omschrijving van de tweeledige defi-

²² A. Esmein, *Le mariage en droit canonique*, Parijs, 1929, vol. 1, pp. 94-95 en 373.

²³ A. Esmein, op.cit., p. 373.

²⁴ R. Hole, 'Incest, consanguinity and a monstrous birth in rural England, January 1600', *Social History*, 25 (2000), 2, pp. 183-199.

²⁵ A. Esmein, *Le mariage en droit canonique*, Parijs, 1929, vol. 1, p. 236.

nitie van incest aan. Het benoemen van een incestueuze relatie of verbintenis gebeurt immers via het toekennen van twee componenten. De aard van de verwantschap tussen de twee betrokkenen geldt als eerste component. Hierbij moet een onderscheid worden gemaakt tussen aanverwantschap en bloedverwantschap. In het geval van bloedverwantschap delen de betrokkenen één of meer gemeenschappelijke voorouders. We kunnen met andere woorden stellen dat een bloedband enkel door geboorte kan ontstaan. Op die manier kunnen familieleden als vader, moeder, zus, broer, oom, tante, zoon, dochter, neef, nicht, ... allemaal als bloedverwanten worden beschouwd. Een tweede soort onderlinge verhouding tussen mensen die kan leiden tot het bestaan van een familiale band is aanverwantschap of affiniteit. Dit soort verwantschap ontstaat via huwelijk. Aanverwanten zijn met andere woorden personen die zijn gehuwd met een eigen bloedverwant en personen die bloedverwanten zijn van de eigen huwelijkspartner. Familieleden als schoonouders, schoonbroer, schoonzus, aangetrouwde oom of tante, schoonzoon, schoondochter, maar ook alle vormen van stieffamilie gelden als aanverwanten. De tweede component van het definiëren van de incestueuze relatie omvat het beschrijven van de graad van verwantschap tussen de twee betrokken personen. Men kan in meerdere of mindere mate verwant zijn aan een persoon. Deze mate van verwantschap wordt uitgedrukt in verwantschapsgraden. De term 'graad' stemt in principe overeen met 'generatie' of niveau binnen een stamboom. De graad van verwantschap is dan ook te berekenen door de stappen of generaties te tellen die in een stamboom moeten worden doorlopen om van de ene verwant bij de andere te komen. De gradering van de verwantschap kan in principe in vijf richtingen verlopen. Een eerste mogelijkheid wordt gevormd door de verwantschap in rechte lijn (*linea recta*) of rechtstreekse verwantschap. Binnen deze optie treffen we drie mogelijke richtingen aan. Enerzijds kan de verwantschap in opgaande lijn verlopen. Hierbij zijn de verwanten in kwestie ouder en behoren ze dus tot eerdere generaties dan de referentiepersoon. Het zijn met andere woorden voorouders. Deze verwanten in opgaande lijn worden ook ascendanten genoemd. Daarnaast kan de rechtstreekse verwantschap ook in neergaande lijn verlopen. De verwanten in deze richting zijn jonger dan de referentiepersoon en vormen dus zijn of haar afstammelingen. Ze worden ook descendanten genoemd. Een derde mogelijkheid is de rechtstreekse verwantschap in collaterale lijn. Dit wordt ook zijwaartse verwantschap genoemd. Het betreft hierbij personen die tot dezelfde generatie behoren als de referentiepersoon. Binnen de canonieke rechtelijke telling komen enkel (half)broers en (half)zussen in aanmerking voor dit soort verwantschap. Een tweede mogelijkheid is verwantschap die transversaal of volgens een schuine lijn verloopt. Ook

deze vorm van verwantschap kan zowel volgens een opgaande als een neergaande curve verlopen. Alle hierboven uiteengezette bepalingen zijn zowel van toepassing op aanverwanten als bloedverwanten.

Om deze gecompliceerde uiteenzetting overzichtelijker te maken, stellen we een schematische weergave op van de gradering qua verwantschap tussen een referentiepersoon (graad 0) en zijn verschillende aan- of bloedverwanten. Deze gradering wordt weergegeven door middel van een cijfer in de linkerbovenhoek van elke cel. Hierbij wordt telkens ook de gebruikelijke benaming van het familielid in kwestie voor de duidelijkheid meegegeven. Ook de verschillende mogelijke richtingen waarin de verwantschap zich situeert worden door middel van pijlen in het schema opgenomen.

Een eerste schema verschaft ons inzicht in de gradering van de verwantschap tussen bloedverwanten.

4	Betovergrootvader, betovergrootmoeder				
3	Overgrootvader, overgrootmoeder				4 Overoudoom, overoudtante [broer/zus van overgrootouder]
2	Grootvader, grootmoeder			3 Oudoom, oudtante [broer/zus van grootouder]	
1	Vader, moeder		2 Oom, tante		
0	REFERENTIEPERSOON	1 (Half)broer, (half)zus			
1	Zoon, dochter		2 Kozijn [kind van oom/tante]		
2	Kleinzoon, kleindochter			3 Neef, nicht [kind van (half)broer/(half)zus]	
3	Achterkleinzoon, achterkleindochter				4 Achternneef, achternnicht [kind van kozijn]
4	Betachterkleinzoon, betachterkleindochter				

Fig. 1: Schematische weergave van de verwantschapsgraden bij bloedverwanten

Een tweede schema heeft een gelijkaardige indeling, maar is dan weer toege-
spitst op de gradering van de verwantschap tussen aanverwanten.

4	Betovergrootouders van huwelijkspartner				
3	Overgrootouders van huwelijkspartner				4 Huwelijks- partner van overoudoom, overoudtante
2	Grootouders van huwelijkspartner			3 Huwelijks- partner van oudoom, oudtante	
1	Stiefvader, stiefmoeder		2 Huwelijkspartner van oom/ tante [aangetrouwde oom/tante]		
1	Schoonvader, schoonmoeder				
0	REFERENTIEPERSOON	1 Stiefbroer, stiefzus			
		1 Schoonbroer/ zwager, schoonzus			
1	Schoonzoon, schoondochter		2 Huwelijks- partner van kozijn		
2	Huwelijkspartner van kleinkind			3 Huwelijks- partner van neef, niet	
3	Huwelijkspartner van achterkleinkind				4 Huwelijks- partner van achterneef, achternicht
4	Huwelijkspartner van betachterkleinkind				

Fig. 2: Schematische weergave van de verwantschapsgraden bij aanverwanten

Ook de canonieke *empêchements fondés sur une relation entre les conjoints antérieure au mariage* baseren zich qua interne typologie verder op deze tweeledige definitie van incest naar aard en graad. Een eerste subcategorie belemmeringen is gebaseerd op het bestaan van *cognatio* of bloedverwantschap tussen de twee trouwlustigen. Deze subcategorie valt opnieuw uiteen in drie subcatego-

rieën. Ten eerste onderscheiden we het fenomeen *consanguinitas*. Adhémar Esmein definieert dit gegeven als de natuurlijke bloedverwantschap die resulteert uit het bestaan van een familiale band ten gevolge van geboorte.²⁶ Op die manier is er bijvoorbeeld sprake van *consanguinitas* tussen een ouder en een kind, tussen broers en zussen, tussen neven en nichten, ... Aanvankelijk voorzag de canonieke telling een verbod op *consanguinitas* tot in de zevende verwantschapsgraad. Deze bepaling begon volgens Esmein na verloop van tijd enkele zwakke plekken te vertonen. De auteur zelf observeert de kwestie als volgt: “*Mais cette prohibition si étendue avait d’immenses inconvénients. Il était impossible qu’elle ne fût pas fréquemment violée, même de très bonne foi, à une époque surtout où, de génération en génération, les membres d’une même famille restaient au même lieu, et où les mariages se faisaient presque toujours entre familles voisines. La prohibition du septième degré était une menace perpétuelle contre la stabilité des mariages. (...) l’Époux mécontent de son conjoint pouvait souvent, en fouillant dans le passé, découvrir une cause de nullité du mariage, qui remplaçait avantageusement le divorce interdit*”.²⁷ De Kerk erkende deze problematiek. In 1215 schroefde het Vierde Lateraans Concilie de verboden verwantschapsgraden terug van zeven tot vier. Deze wijziging bleef ook na het Concilie van Trente (1545-1563) gehandhaafd.²⁸ Naast deze ‘natuurlijke’ vorm van *cognatio* haalt Esmein ook een tweede vorm van bloedverwantschap als huwelijksbeletsel aan. Het betreft het verschijnsel *cognatio legalis*. Dit aan het Romeins recht ontleende gegeven kan worden gedefinieerd als de theoretische bloedband van zuiver legale aard die ontstaat naar aanleiding van een adoptie. Tenslotte bestaat op vlak van *cognatio* als huwelijksbelemmering ook nog een derde subcategorie. Het gaat meer bepaald om het fenomeen *cognatio spiritualis* of geestelijk maagschap, waarbij er in theorie een bloedband ontstaat door een gezamenlijke deelname aan de katholieke sacramenten van het doopsel en het vormsel.²⁹ Deze theoretische constructie berust op het idee rond de spirituele betekenis van deze sacramenten waarbij er in principe ook leven wordt gegeven, en dit in de zin van een christelijk-spiritueel leven.³⁰ Oorspronkelijk werd de concrete verbodsbepaling rond *cognatio spiritualis* gedragen door een erg complexe theorievorming die eveneens rekening hield met de bloed- en aanverwanten van doop- en vormselpeters en -meters. Na het Concilie van Trente werd deze bepaling echter vereenvoudigd en bleef enkel nog het niveau

²⁶ A. Esmein, *Le mariage en droit canonique*, Parijs, 1929, vol. 1, p. 371.

²⁷ A. Esmein, op. cit., pp. 391-392.

²⁸ A. Esmein, op. cit., pp. 289-393.

²⁹ A. Esmein, op. cit., p. 371.

³⁰ A. Esmein, op. cit., p. 401.

paternitas – letterlijk ‘vaderlijke gevoelens’ – in voege. Dit houdt in dat de relatie tussen de ontvanger van het sacrament en zij die erbij betrokken waren zich verhoudt als deze van kind tot ouder. Het betreft hierbij met andere woorden de relatie van de gedoopte of gevormde met zijn of haar ‘geestelijke vader’.³¹

Een tweede kerngroep binnen de *empêchements fondés sur une relation entre les conjoints antérieure au mariage* zijn de verbodsbepalingen gebaseerd op het bestaan van aanverwantschap tussen de betrokkenen. Zoals eerder reeds werd aangehaald, kunnen we aanverwanten in principe omschrijven door middel van de vulgariserende termen ‘aangetrouwde familie’ en ‘stieffamilie’. Opnieuw beroepten de kerkelijke instanties zich op een stelling van Augustinus om deze verbodsbepaling inhoudelijk te verantwoorden. Het betreft meerbepaald de leerstelling dat de twee echtelieden binnen een geconsumeerd huwelijk één en hetzelfde vlees worden. Dit is te wijten aan het feit dat hun beider bloed en dus ook hun persoon zich tijdens de geslachtsdaad vermengt. Op die manier worden de bloedverwantschappen van de ene partner overgedragen op de andere onder de vorm van affiniteit of aanverwantschap.³² Daar aanverwantschap aldus werd bepaald door seksuele betrekkingen gold een huwelijk dus niet als noodzakelijke voorwaarde voor de creatie van een dergelijke familiale band! Het resultaat van deze definitievorming was dat het voorkomen van affiniteit oorspronkelijk in principe mogelijk was op drie verschillende niveaus (*genus*) binnen een sterk abstract, theoretisch schema. Het Concilie van Trente voerde echter opnieuw een vereenvoudiging door, waardoor tijdens de 18de eeuw enkel nog het niveau van *primum genus affinitatis* een verbod impliceerde. Hierbij gold een verbod op een huwelijk (of seksuele betrekkingen) met bloedverwanten van de echtelijke partner en met aanverwanten van de eigen bloedverwanten. Concrete, veelvoorkomende voorbeelden binnen deze categorie zijn bijvoorbeeld een schoonbroer of schoonzus of de echtelijke partner van een kind. Tot 1215 gold er op *primum genus affinitatis* een verbod tot in de zevende graad. Na het Vierde Lateraans Concilie werd deze restrictie naar analogie met de bepalingen betreffende *cognatio* bijgesteld tot vier verboden verwantschapsgraden.³³ Hiernaast haalt Adhémar Esmein tenslotte ook nog het zogenaamde *l'adultère qualifié* als bijzondere vorm van de overtreding van het verbod op huwelijken of seksuele betrekkingen tussen aanverwanten aan. Het concept *adultère qualifié* omvat het voorkomen van overpelige relaties tussen een echtgenoot en een bloedverwante van diens echtge-

³¹ A. Esmein, op. cit., pp. 402-406.

³² A. Esmein, *Le mariage en droit canonique*, Parijs, 1929, vol. 1, p. 416.

³³ A. Esmein, op. cit., pp. 416-421.

note, en vice versa. Het canoniek recht rekende dit soort verbintenissen tot dezelfde categorie als affiniteit en baseerde zich hiervoor op de eerder besproken these van kerkvader Augustinus rond bloedvermenging bij seksueel contact. De Latijnse benaming voor deze term luidt *affinitas superveniens ex copula illicita*.³⁴

Empêchements fondés sur une relation entre les conjoints antérieure au mariage (na 1563)			
Categorie	Subcategorie	Niveau	Rijkwijdte verbod (graden)
Cognatio (la parenté)			
	Consanguinitas (nat.bloedverwantsch.)		4 ^{de} graad
	Cognatio legalis (adoptie)		4 ^{de} graad
	Cognatio spiritualis (geestelijk maagsch.)		
		Paternitas	4 ^{de} graad
Affinitas (l'affinité)			
	Affinitas/ Primum genus affinitatis		4 ^{de} graad
	l'Adultère qualifié (affinitas ex copula illicita)		2 ^{de} graad

Fig. 3: Schematisch overzicht van de *empêchements fondés sur une relation entre les conjoints antérieure au mariage* (na 1563).

5. Het voorkomen van incest naar aard en graad

Nu duidelijk is waarom incest door de katholieke Kerk werd veroordeeld en vervolgd en om welke soorten incest het hierbij precies ging, kunnen deze inzichten vervolgens worden toegepast op het bronnenmateriaal zelf. Binnen deze paragraaf vormt de eerder uiteengezette tweeledige definitie van incest opnieuw het vertrekpunt.

In eerste instantie wordt een analyse gemaakt van het statistisch voorkomen van de twee mogelijke soorten verwantschap binnen de bestudeerde incestprocessen. Deze analyse richt zich met andere woorden op de vraag hoeveel verbintenissen tussen bloedverwanten en hoeveel verbintenissen tussen aanverwanten

³⁴ A. Esmein, op. cit., pp. 424-437.

er precies voorkwamen. Aan de hand van de letterlijke vermeldingen *consanguinitatis* of *affinitatis* in de dertig processtukken wordt het mogelijk een telling op te stellen van de verhouding bloedverwantschap-aanverwantschap. In drie gevallen wordt het type incest naar aard en graad niet letterlijk vermeld. Hierbij is het echter telkens mogelijk om op basis van de aangewende terminologie die de familieleden in kwestie bij naam noemt de aard van de verwantschap zelf te bepalen. Zowel in de zaken met volgnummer 6 (Joannes Valckx en Elisabetha de Beuker) als 28 (Pieter Bruggeman en Joanna Standaert) gaat het telkens om een relatie tussen stiefvader (*vitricus*) en stiefdochter (*privigna*).³⁵ We kunnen dan ook concluderen dat het in beide zaken een relatie gebaseerd op affiniteit betreft. Ook in zaak 27 is de aard van de verwantschap tussen Joannes Franciscus de Joncker en Isabella Cocket niet geheel duidelijk. De terminologie binnen de documenten signaleert ons echter een incestueuze verbintenis tussen schoonbroer en schoonzus.³⁶ Ook hier kan dan ook worden gededuceerd dat het een relatie tussen aanverwanten betreft. De verwerking van deze gegevens leert ons dat slechts negen zaken of precies dertig percent een veroordeling wegens incest tussen bloedverwanten behandelen. De overige 21 processen – een grote meerderheid – omvatten veroordelingen wegens incest tussen aanverwanten. Statistisch gezien gaat het hierbij om een aandeel van zeventig percent.

In tweede instantie kunnen de bestudeerde stukken uit het register van de officiaal ook inzicht verschaffen in het statistisch voorkomen van de verschillende verwantschapsgraden binnen de soorten verwantschappen. Concreet wordt via telling bepaald hoe het procentuele aandeel van de eerste, tweede, derde en vierde graad binnen het aantal bloed- en aanverwantschappen eruit zag. Wat betreft de negen zaken waarin sprake was van bloedverwantschap tussen de twee beklaagden, komen we tot de volgende grafische weergave:

³⁵ Zaken 6 en 28. V. Dekeyzer, op. cit., pp. 145-146 en p. 175.

³⁶ Zaak 27. V. Dekeyzer, op. cit., p. 174.

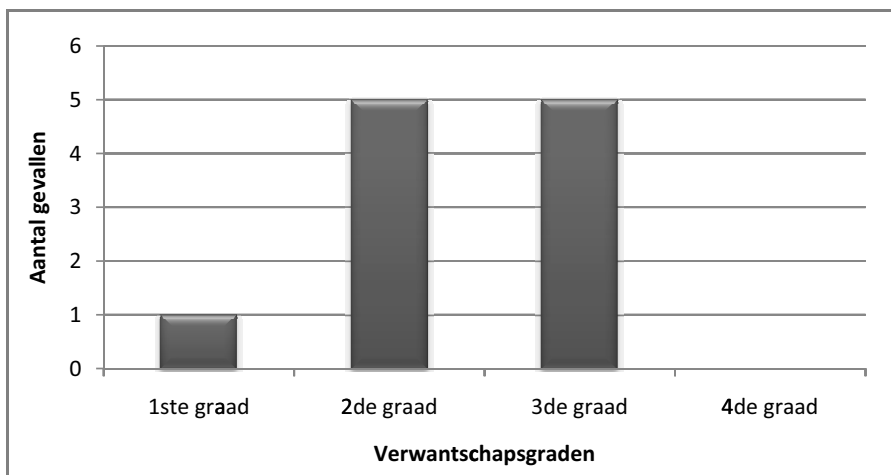

Fig. 4: Statistisch voorkomen van de verschillende verwantschapsgraden: consanguinitas

Het statistisch voorkomen van de verschillende verwantschapsgraden in zaken aangaande een incestueuze verbintenis tussen aanverwanten kan als volgt worden weergegeven:

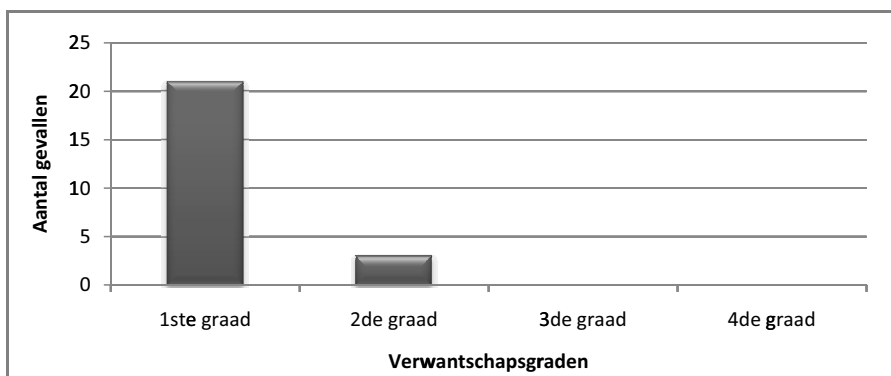

Fig. 5: Statistisch voorkomen van de verschillende verwantschapsgraden: affinitas

Er dient in eerste instantie op gewezen dat – ondanks de eerder aangehaalde telling van respectievelijk negen en 21 gevallen – de grafieken in kwestie uitgaan van elf *consanguinitas*-zaken en 24 *affinitas*-zaken. Deze schijnbare tegenstrijdigheid kan worden verklaard op basis van het fenomeen van de dubbele verwantschap. In respectievelijk twee *consanguinitas*- en drie *affinitas*-zaken doet dit

gegeven zich voor. Binnen de groep van de incestueuze verbintenissen tussen bloedverwanten is er binnen het proces tegen Adam Vleminck en Brigitta Colpaert uit Melsele-Waas bijvoorbeeld sprake van *incestus in secundo et tertio gradibus consanguinea*.³⁷ Ook de *affinitas*-zaken genereren een aantal gelijkaardige vaststellingen. In zaak 17 bijvoorbeeld bestaat er tussen Guilielmus de Clercq en Maria Theresia Plancke een incestueuze band *in primo et secundo affinitatis gradu*.³⁸ In beide gevallen behoorden de beschuldigde koppels tot een kleine woongemeenschap. In dit soort omstandigheden kwam het wel vaker voor dat mensen op twee manieren, via zowel moeders- als vaderszijde, aan elkaar verwant konden zijn. Een verklaring voor het fenomeen van de dubbele verwantschap moet met andere woorden in het geïsoleerde karakter van de woongemeenschap worden gezocht.

Na analyse van beide grafieken kan een duidelijke discrepantie wat betreft de meest vertegenwoordigde verwantschapsgraad worden vastgesteld. Zo situeert de verwantschap tussen incestueuze bloedverwanten zich in hoofdzaak in de tweede en derde graad. Deze twee categorieën tellen samen tien van de elf gevallen, wat neerkomt op een aandeel van ruim 91 percent. Ook binnen de grafiek met betrekking tot incestueuze aanverwanten doet zich duidelijk één dominante categorie voor. In dit geval gaat het in 21 van de 24 gevallen of zo'n 87,5 percent echter om aanverwantschap in de eerste graad. Bovendien is er in het geval van de drie zaken waar de betrokkenen ook in de tweede graad verwant zijn telkens sprake van een dubbele verwantschap. We kunnen met andere woorden concluderen dat het in alle *affinitas*-zaken een exclusieve vertegenwoordiging van aanverwanten in de eerste graad betreft. Verder is het opvallend dat de meest ernstige vorm van incest, met name seksuele betrekkingen met een bloedverwant in de eerste graad, slechts één keer voorkomt in de bronnen. Een laatste constatacie op basis van de grafieken is het volledig ontbreken van de berechting van incestueuze relaties tussen bloed- en aanverwanten in de vierde graad. Op het Vierde Lateraans Concilie van 1215 werd immers duidelijk bepaald dat incest zowel wat betreft bloed- als aanverwantschap tot en met de vierde graad strafbaar was. Het is echter zo dat tijdens het Concilie van Trente (1545-1563) aanvaankelijk het voorstel in overweging werd genomen om de reikwijdte van de verbodsbepaling terug te schroeven tot en met de derde graad. Na een hoog oplopende discussie werd dit idee na enkele zittingen definitief verworpen.³⁹ Desondanks

³⁷ Zaak 21. V. Dekeyzer, op. cit., p. 165.

³⁸ Zaak 17. V. Dekeyzer, op. cit., pp. 160-161.

³⁹ A. Esmein, *Le mariage en droit canonique*, Parijs, 1929, vol. 1, pp. 289-292.

kunnen we stellen dat het afgevoerde voorstel wel degelijk sporen heeft nagelaten in de rechtspraktijk binnen het bisdom. Het is immers onmogelijk dat een incestueuze relatie tussen vierdegraadsverwanten nooit voorkwam. Het ontbreken van dergelijke gevallen in de bronnen wijst er eerder op dat dit soort koppels door de officialiteit ongemoeid werd gelaten en de rechtspraak zich in hoofdzaak op de eerste drie graden van verwantschap wenste te concentreren. Bij wijze van conclusie geldt dan ook dat de 18de eeuwse rechtspraktijk rond incest werd gekenmerkt door een kloof tussen wettelijk en werkelijk land.

Elke verwant in een bepaalde graad correspondeert uiteraard met een welbepaald type familielid. Met behulp van de letterlijke vermeldingen in de bronnen en de aangewende terminologie is het dan ook mogelijk te bepalen welke combinaties van familieleden het precies betrof binnen de berechte incestueuze verbin-tenissen. Wat betreft bloedverwanten stellen we vast dat de categorie neef x nicht (tweede graad) het sterkst is vertegenwoordigd. Binnen de dertig processtukken treffen we vijf dergelijke gevallen aan. De combinatie achterneef x achternicht (derde graad) komt drie keer voor. Het resterende incestproces dat een incestueuze relatie tussen twee bloedverwanten behandelt, is een alleenstaand geval. Dit proces schetst het merkwaardige verhaal van Joannes Baptist X – familienaam onbekend – en Catharina Francisca Plevier.⁴⁰ Catharina raakte ten gevolge van incestueuze betrekkingen met Joannes zwanger. Het vrome koppel trok daarop plichtsbewust naar de pastoor van de Gentse Sint-Baafsparochie met de vraag te mogen huwen. Na afkondiging van de tweede ban werd hun aanvraag echter afgekeurd. Joannes en Catharina bleken immers halfbroer en -zus te zijn, wat hen bloedverwanten in de eerste graad maakt. Allicht waren zij niet op de hoogte van hun nauwe verwantschap. Joannes Baptist zou immers een buitenechtelijk kind zijn geweest, voorafgaand aan het huwelijk van zijn moeder met vader Plevier. Het feit dat Joannes niet in staat was zijn eigen familienaam kenbaar te maken aan het hof lijkt inderdaad te stroken met de vaststelling dat de jongeman geen kennis had van zijn eigen familiale achtergrond. Ondanks deze schokkende onthullingen bleven de twee echter betrekkingen met elkaar onderhouden. Catharina vluchtte zelfs prompt naar een hutje (*domo artificis*) op een plek dicht bij de stad, waar ze op 27 oktober 1770 ook beviel van hun kind. Enkele maanden na de bevalling werden Joannes en Catharina dan ook voor het geestelijk hof gedaagd wegens incest.

Binnen de categorie die het voorkomen van incest onder aanverwanten behelst, doet zich in de eerste plaats het opvallende overwicht van de combinatie

⁴⁰ Zaak 22. V. Dekeyzer, op. cit., pp. 166-167.

schoonbroer (gehuwd) x schoonzus voor. In tien van de dertig bestudeerde incestgevallen betreft het immers een dergelijke incestueuze combinatie. De gelijkaardige categorie schoonbroer (weduwnaar) x schoonzus telt dan weer drie gevallen. Soortgelijke cijfers treffen we aan binnen de categorie stiefvader (weduwnaar) x stiefdochter. Ook hier is er immers sprake van drie meldingen. Een laatste regelmatig aangetroffen incestueuze combinatie van twee aanverwanten is van het type stiefvader (gehuwd) x stiefdochter. We treffen dit type incest twee keer aan binnen de bronnenreeks. Tenslotte bevatten de processen aangaande affiniteit eveneens een aantal bijzondere gevallen. Zaak 13 bijvoorbeeld omvat het proces tegen Jacobus Loosvelt en Catharina Collaert.⁴¹ Zij worden op 22 april 1767 berecht wegens incest tussen een aangetrouwde oom en diens nichtje; de dochter van de broer of zus van zijn echtgenote. Een andere bijzondere casus is zaak 20. Deze bron geeft het verloop van de curieuze rechtszaak tegen Joanna Petronilla Van Acker uit 1770 weer. Deze ongehuwde vrouw uit Kalken werd in juni 1770 door de officialiteit aangeklaagd wegens een vermoedelijk geval van incest *in primo affinitatis gradu*. Vier maanden voordien was ze ten gevolge van seksuele omgang met de knecht des huizes, een niet nader genoemde jongeman, bevallen van een zoon. In de processtukken wordt echter beschreven hoe haar zus, Maria Jacoba Van Acker, een maand voordien ook bevallen was van een kind verwekt door de knecht. Daar de verwantschap tussen Joanna Petronilla en de anonieme knecht als een aanverwantschap in de eerste graad werd gedetermineerd, is het duidelijk dat het kerkelijk recht haar in dit geval als een 'virtuele schoonzus' van de man in kwestie beschouwde.⁴² De officialiteit baseerde zich wat betreft deze gedachtegang op de eerder uiteengezette, 5de-eeuwse these van Augustinus rond de vermeende bloedvermenging die zou optreden tijdens de geslachtsdaad. Dit zorgde ervoor dat bloedverwantschappen van de ene seksuele partner op de andere werden overgedragen onder de vorm van affiniteit of aanverwantschap. Deze casus vormt met andere woorden een mooie illustratie van deze canonieke redenering.

⁴¹ Zaak 13. V. Dekeyzer, op. cit., pp. 155-156.

⁴² Zaak 20. V. Dekeyzer, op. cit., p. 164.

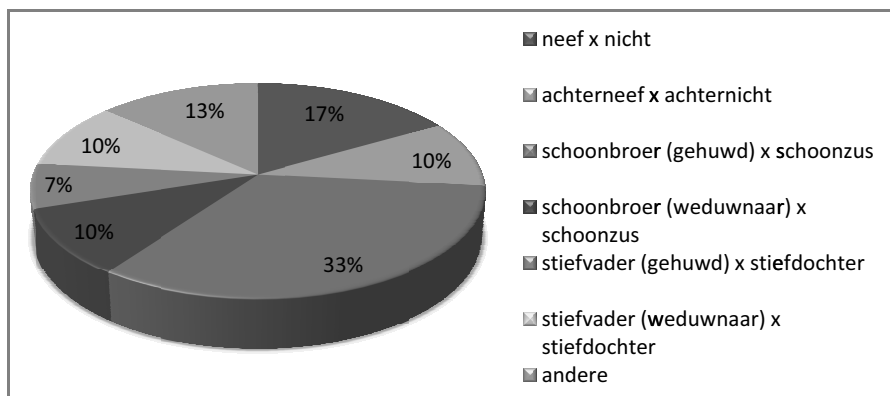

Fig. 6: Statistisch voorkomen van de verschillende incestueuze combinaties tussen familieleden

6. Waarom incest?

Op basis van deze resultaten dringt zich uiteraard de vraag op waarom deze specifieke combinaties aantrekkelijk waren voor de betrokkenen. Waarom koos een significante groep al dan niet reeds gehuwde mannen er bijvoorbeeld voor een seksuele verhouding te beginnen met een schoonzus? Wat was de aantrekkingskracht van een verbintenis met een neef of nicht? Wat dreef een stiefvader seksuele avances te maken bij zijn stiefdochter?

We stelden reeds vast dat de specifieke combinaties schoonbroer (gehuwd) x schoonzus (tien gevallen) en de combinatie stiefvader (gehuwd) x stiefdochter (twee gevallen) samen een veelvoorkomend patroon illustreren waarbij een relatie ontstaat tussen een ongehuwde vrouw en haar reeds gehuwde aanverwant. Het feit dat dit type incest zich per definitie in combinatie met overspel voordoet, wijst op het feit dat het primaire motief hier allicht seksuele lust betrof. Rest natuurlijk de vraag waarom de mannen in kwestie juist een aanverwante kozen voor het voldoen van hun behoeften en hun geluk dus niet buitenshuis gingen beproeven. Een nadere studie van de gezinssituatie en levensomstandigheden van de betrokkenen kan vooral wat betreft de combinatie schoonbroer (gehuwd) x schoonzus een antwoord bieden. Nancy Fix Anderson verwijst in dit opzicht naar het gangbare sociologische patroon waarbij ongehuwde ‘overtollige’ vrouwen bij hun gehuwde zus en haar echtgenoot gingen inwonen om mee in te staan voor het huishouden. *“It was the common pattern in Victorian families for unmarried ‘redundant’ women, which the 1851 census revealed composed almost forty percent of the female population, ages 21-44, to live with a married sister*

(...).⁴³ Gezien ook het 18de eeuwse Vlaanderen werd gekenmerkt door een hoog aantal vrouwelijke ongehuwden of definitief celibatairen lijkt het niet ondenkbaar dat dit patroon ook binnen de Vlaamse huishoudens een veelvoorkomend gegeven vormde. Chris Vandenbroeke heeft wat betreft de periode 1796-1798 bijvoorbeeld vastgesteld dat het aandeel ongehuwde vrouwen binnen de leeftijdscategorie van 30 tot 34 jaar in deze regio nog steeds meer dan dertig percent bedroeg. Wat betreft de leeftijdscategorie tot en met 49 jaar – de leeftijd die onder demografen traditioneel als eindpunt van de vrouwelijke vruchtbare periode wordt beschouwd – bleef dit percentage gemiddeld rond de kaap van 17 percent schommelen.⁴⁴ Dit betekent dat omstreeks de bestudeerde periode bijna één vijfde van de volwassen, vruchtbare vrouwen celibatair was. Deze omstandigheden leenden zich dan ook uitstekend tot het voorkomen van het door Anderson beschreven patroon. Het lijkt evident dat een man die thuis reeds kon beschikken over een dergelijke ‘bijvrouw’ niet verder zocht naar een geschikte minnares. Uiteraard bestaat daarnaast ook het vermoeden dat het in bepaalde zaken waarin een gehuwde man en diens ongehuwde aanverwante incest pleegden in werkelijkheid om een geval van gedwongen incest of verkrachting ging. Deze situatie lijkt nog meer waarschijnlijk wanneer het een relatie tussen een gehuwde stiefvader en diens stiefdochter betrof. Zaak 25 vormt in dit opzicht een mogelijke kanshebber. Deze bron verhaalt de lotgevallen van de ongehuwde Carola Van Nieuwenhuysse. Na het overlijden van haar vader Paschasius bleef ze na het tweede huwelijk van haar moeder met Franciscus Van Damme bij het nieuw samengestelde gezin inwonen. Ten gevolge van incestueuze betrekkingen met haar stiefvader beviel ze op 3 december 1773 van een dochter⁴⁵. Een andere aanwijzing voor het feit dat er in bepaalde gevallen wellicht meer aan de hand was dan een overspelige liefdesrelatie is de expliciete vermelding in de bronnen dat het meisje in kwestie nog minderjarig (*juveneulam minoram*) was. Deze vermelding kan bijvoorbeeld worden aangetroffen in zaak 23, waarbij schoonbroer Jacobus Vandevoorde en zijn minderjarige schoonzus Joanna Maria Staelens worden berecht wegens incest en overspel.⁴⁶

Een tweede veelvoorkomende situatie is de incestueuze combinatie van een weduwnaar en een ongehuwde aanverwante. Er is wat betreft deze overkoepe-

⁴³ N.F. Anderson, ‘The ‘Marriage with a Deceased Wife’s Sister Bill’ Controversy: Incest Anxiety and the Defense of Family Purity in Victorian England’, *Journal of British Studies*, 21 (1982), 2, p. 73.

⁴⁴ C. Vandenbroeke, ‘Prospektus van het historisch demografisch onderzoek in Vlaanderen’, *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis ‘Société d’Emulation’ te Brugge*, 1976, 113, pp. 1-85.

⁴⁵ Zaak 25. V. Dekeyzer, op. cit., pp. 171-172.

⁴⁶ Zaak 23. V. Dekeyzer, op. cit., p. 168.

lende categorie al heel wat inkt gevloeid over de verbintenis schoonbroer (weduwenaar) x schoonzus. Nancy Fix Anderson verwijst naar deze kwestie met behulp van de term *marriage with a deceased wife's sister*. In haar werk beschrijft ze van welke argumenten voorstanders van dit type verbintenissen zich tijdens de 19de eeuw zoal bedienden. Zo haalden zij bijvoorbeeld de sociologische achtergrond aan waartegen deze verboden relaties tot stand kwamen. Zoals reeds werd toegelicht, was het gebruikelijk dat een ongehuwde ‘overtollige’ vrouw mee ging inwonen bij het gezin van haar zus. Ze werd hierbij dikwijls ingeschakeld om mee voor de kinderen te zorgen. In geval van het overlijden van de vrouw des huizes was het dan ook niet verwonderlijk dat haar zus de geknipte vervangster vormde om de moederlijke taken op zich te nemen. Daarnaast beroepten de voorstanders zich eveneens op een argumentatie op basis van onderbewuste, psychologische drijfveren. Relaties tussen aanverwanten werden immers aangeprezen als een door de betrokkenen ingeroepen verdedigingsmechanisme dat incestueuze gevoelens wist te kanaliseren van een bloedverwant naar een aangetrouwd familielid als maatschappelijk meer aanvaarde optie.⁴⁷ Ook Polly Morris heeft met haar onderzoek bijgedragen tot een beter begrip van het waarom van incestueuze verbintenissen tussen een weduwenaar en diens ongehuwde schoonzus. De kern van haar betoog bestaat uit de hypothese dat dit type relatie werd aangegaan bij wijze van overlevingsstrategie.⁴⁸ Een eerste concrete vaststelling van de auteur luidt dat er ook tijdens de tweede helft van de 18de eeuw een belangrijke kloof bestond tussen de populaire en de canonieke opvatting rond incest. De gewone bevolking hanteerde in dit opzicht een veel minder restrictieve invulling van het concept incest. Als belangrijkste criterium voor hen gold de vraag of er al dan niet sprake was van bloedverwantschap. Wanneer het ging om een relatie tussen aanverwanten maalde de omgeving hier niet al te zeer om.⁴⁹ Ondanks de over het algemeen stugge houding van de lokale autoriteiten beschrijft Morris daarnaast ook hoe kerkelijke ambtenaren dikwijls een oogje dicht knepen in het geval van incestueuze verbintenissen tussen aanverwanten. Deze houding kan in hoofdzaak worden toegeschreven aan het nastreven van eigenbelang: indien wezen op deze manier konden worden onderhouden, betekende dit minder lasten voor de armenzorg vanuit de parochie. Een incestueuze relatie werd

⁴⁷ N.F. Anderson, ‘The ‘Marriage with a Deceased Wife’s Sister Bill’ Controversy: Incest Anxiety and the Defense of Family Purity in Victorian England’, *Journal of British Studies*, 21 (1982), 2, p. 73.

⁴⁸ P. Morris, ‘Incest or survival strategy? Plebeian marriage within the prohibited degrees in Somerset, 1730-1835’, *Journal of the History of Sexuality*, 2 (1991), 2, pp. 235-238.

⁴⁹ P. Morris, art. cit., p. 252.

aldus beschouwd als een aantrekkelijk en goedkoop alternatief voor de parochiale armenzorg, en daarom waren veel parochiepastoors minder geneigd dergelijke verbintenissen tegen te gaan.⁵⁰ Het werk van Morris is verder ook waardevol omwille van het feit dat de auteur net als Anderson de motieven van de weduwnaars in kwestie probeert te achterhalen. Ze verwijst in dit opzicht eveneens naar de economische overwegingen die achter een dergelijk type relatie schuilgingen als verklaringsgrond. Een weduwnaar die zich geconfronteerd zag met de dood van zijn vrouw, had omwille van zijn beroepsverplichtingen meestal geen andere keuze dan zo snel mogelijk een nieuwe vrouw te zoeken die de zorg voor de kinderen en het huishouden op zich kon nemen. Gezien de urgentie van de zaak viel de eerste keuze dan meestal ook op de vaak reeds bij het gezin inwonende ongehuwde tante. Deze keuze was ook zeer voor de hand liggend: de kinderen en hun vader waren reeds vertrouwd met haar. Bovendien was het in een kleine parochie geen sinecure om snel een nieuwe verloofde aan de haak te slaan.⁵¹ Ook wat betreft de verklaring van de verbintenis stiefvader (weduwnaar) x stiefdochter gold deze hypothese allicht. Ook in deze gevallen ging het om een berekende, economische zet waarbij het er vooral op aankwam zo snel mogelijk een surrogaatmoeder voor de kinderen aan te stellen.

Ondanks de hoofdzakelijk nuchtere, op economische argumenten gestoelde verklaring voor relaties tussen aanverwanten binnen de bestaande historiografie, kunnen we ons daarnaast echter ook afvragen in hoeverre oprechte liefde een rol speelde in het tot stand komen van de verbintenissen in kwestie. In de Gentse processtukken vinden we hiervoor op zijn minst één concrete aanwijzing. In zaak 27 wordt immers uitvoerig beschreven hoe Isabella Cocket, die bij haar zus en diens echtgenoot, Joannes Franciscus de Joncker, inwoonde naarmate de jaren verstreken een ‘innige vriendschap’ (*tamtam familiaritatem*) opbouwde met haar medeplichtige.⁵² Ook indirecte aanwijzingen kunnen in dit opzicht een tipje van de sluier oplichten. Het is in verschillende zaken immers een terugkerend patroon dat de betrokkenen hun relatie – ondanks waarschuwingen van de pastoor dit niet te doen – bleven onderhouden. Dit wijst op een sterke band die geen van beide betrokkenen bereid waren op te geven. Zaak 24 belicht bijvoorbeeld de casus van Petrus Franciscus Daveloose en Joanna Theresia de Meulemeester. Na de dood haar moeder leidden stiefvader en -dochter een leven als man en vrouw, en dit met minstens drie eigen kinderen tot gevolg. De officiali-

⁵⁰ P. Morris, art. cit., p. 262.

⁵¹ P. Morris, ‘Incest or survival strategy? Plebeian marriage within the prohibited degrees in Somerset, 1730-1835’, *Journal of the History of Sexuality*, 2 (1991), 2, pp. 263-264.

⁵² Zaak 27. V. Dekeyzer, op. cit., p. 174.

teit van Doornik veroordeelde hen na drie à vier jaar wegens incest en sprak hierbij ook een ontmoetingsverbod uit. Petrus belandde zelfs in de bisschoppelijke gevangenis. De liefde bleek echter groot, want na een scheiding van twee jaar hervielen Petrus en Joanna opnieuw in hun oude gewoonten, en dit ondanks de hen boven het hoofd hangende gevangenisstraf en de veelvuldige waarschuwingen van de pastoor van het dorp. Wanneer Joanna Theresia echter opnieuw zwanger werd, bleken de twee zelfs bereid vanuit hun woonplaats Kaster naar de parochie Wortegem, ongeveer vijf kilometer verderop, te verkassen. Door zich op het grondgebied van het bisdom Gent te vestigen, ressorteerde hun zaak immers niet langer onder de Doornikse officialiteit. Opnieuw kregen ze er echter verschillende vermaningen van de plaatselijke pastoor, naast de raad niet langer met elkaar om te gaan. Joanna en Petrus wuifden dit opnieuw weg, waardoor hij in 1772 achter de tralies van de Gentse bisschoppelijke gevangenis belandde.⁵³ Deze voorbeelden tonen aan dat ook de gevoelsmatige kant van de zaak een grote rol speelde in de overwegingen die leidden tot een incestueuze relatie tussen een ongehuwde vrouw en een weduwnaar.

Een laatste veelvoorkomende combinatie die meer duiding verdient, is de incestueuze relatie tussen neef en nicht. De historiografische literatuur telt opnieuw een aantal auteurs die over dit aspect hebben getheoretiseerd. Een eerste historica die het voorkomen van neef-nichtrelaties probeert te duiden, is opnieuw Nancy Fix Anderson. Haar aandacht gaat hierbij in hoofdzaak uit naar de verklaring van de populariteit van deze traditie binnen de 19de-eeuwse Victoriaanse middenklasse. De auteur zoekt de verklaring voor dit fenomeen binnen de psychodynamiek van het Victoriaanse gezinsleven zelf. Een eerste verklaringsgrond hierbij is het typerende emotionele klimaat dat binnen het Victoriaanse standaardgezin heerste. Anderson stelt immers dat deze gezinnen werden gekenmerkt door een sterk geprivatiseerd en geïsoleerd karakter. Deze situatie zorgde ervoor dat eventuele seksuele gevoelens enkel binnen het gezin zelf een klankbord vonden. Dit veroorzaakte de aanwezigheid van sterke, onderbewust sluimerende incestueuze gevoelens. Een relatie tussen neef en nicht werd volgens de auteur dan ook beschouwd als een sociaal aanvaard alternatief voor deze gevoelens. Een tweede pijler binnen de verklaring omvat de vermeende sociale bekrompenheid binnen het Victoriaanse gezin. Hierdoor vormden neven en nichten immers dikwijls de enige personen van het andere geslacht die een Victoriaanse jongere daadwerkelijk kon ontmoeten. Bovendien was er in deze periode meestal sprake van erg uitgebreide gezinnen en families, wat ruim vol-

⁵³ Zaak 24. V. Dekeyzer, op. cit., pp. 169-170.

doende keuzemogelijkheden garandeerde.⁵⁴ Ondanks het feit dat de these van Anderson zich sterk op Engeland en het Victoriaanse tijdperk richt, is er opnieuw sprake van enkele bruikbare elementen die toepasbaar zijn bij de verklaring van de Gentse, 18de-eeuwse neef-nichtrelaties. In dit opzicht is voornamelijk de door Anderson aangehaalde sociale bekrompenheid en isolatie interessant. Het is niet ondenkbaar dat deze omstandigheden ook van toepassing waren op de incestschandalen die zich binnen het bisdom Gent voordeden. De meeste feiten speelden zich immers af binnen kleinschalige parochies met een zeer beperkt inwonersaantal en een minieme migratie, waardoor het dorpsbeeld in de meeste gevallen werd beheerst door slechts enkele kernfamilies. Binnen dergelijke gesloten gemeenschappen was het dan ook voor de hand liggend dat de partnerkeuze soms beperkt bleef tot een besloten kring van eigen (achter)neven en (achter)nichten.

7. De bestraffing van incest

Aangezien dit onderzoek betrekking heeft op de analyse van gerechtelijke bronnen luidt een bijkomende onderzoeksvraag uiteraard op welke manier dit misdrijf tijdens de 18de eeuw werd bestraft. Binnen de dertig onderzochte incestzaken worden in totaal 55 personen daadwerkelijk gestraft. Hiervan zijn 51 personen alleenstaande gevallen, terwijl twee personen zich schuldig maakten aan recidivisme en aldus twee maal een straf kregen opgelegd door het geestelijk hof. Deze 55 bestraffen waren samen onderhevig aan een tiental verschillende soorten straffen, waarvan sommige bij elkaar horen binnen een logisch verband. In onderstaande paragrafen worden de aard en het voorkomen van elke straf nader toegelicht.

Een eerste groep straffen die opvallen binnen de gerechtelijke dossiers zijn de zogenaamde *accedat*-, *compareat*- en *sistat*-straffen. Deze drie straffen delen allen een gemeenschappelijk kenmerk: ze omvatten telkens een verzameling symbolische handelingen die tot doel hebben de begane misdaden publiek af te smeken bij een klerikale instantie, zoals de parochiepastoor, de medeparochianen of het consistorie van het geestelijk hof zelf. Ze vormen samen in principe de hoofdmoot van de bestraffing van de Gentse incestmisdadigers. Quasi de volledige populatie van 55 bestraffen kwam immers met één of meerdere van deze maatregelen in aanraking.

⁵⁴ N.F. Anderson, 'Cousin Marriage in Victorian England', *Journal of Family History*, 11 (1986), pp. 286-287.

De strafbepaling *accedat pastorem in praesentia testium*, voortaan eenvoudig *accedat*-straf genoemd, impliceerde concreet dat de beklaagden binnen een opgelegd aantal dagen voor de pastoor van de eigen parochie dienden te verschijnen in het gezelschap van een door het hof bepaald aantal getuigen. Deze ontmoeting vond allicht 's ochtends plaats achter gesloten deuren. Het verschijnen voor de pastoor ging daarnaast ook gepaard met het hem nederig om vergiffenis smeken (*humiliter veniam petat ad pastorem*) en de belofte van een betere levenswandel (*promittat vitam emendationem*). Schematisch ziet het voorkomen van de *accedat*-straf en zijn verschillende deelbepalingen er als volgt uit:

Tabel 1: De *accedat*-straf

Straf	Strafonderdeel		Aantal personen dat met deze straf in aanraking kwam	Percentage
ACCEDAT (...)			26/55	47,27%
	Binnen de hoeveel dagen?	3 dagen	5/26	19,23%
		4 dagen	2/26	7,69%
		8 dagen	8/26	30,77%
		onbekend	11/26	42,31%
	Aantal getuigen?	2 personen	13/26	50%
		2/3 personen	2/26	7,69%
		3 personen	8/26	30,77%
		3/4 personen	1/26	3,85%
		4 personen	2/26	7,69%
	Veniam petat ad pastorem		26/26	100%
	Promittat (...)		21/26	80,77%

De tweede straf, *compareat in publico audientia nostra consistorio* – kortweg *compareat*-straf – omvatte de verplichting op de eerstvolgende publieke zitting van het geestelijk hof te verschijnen en hieraan gekoppeld enkele handelingen te stellen. In tegenstelling tot de *accedat*-straf had de *compareat*-straf wel degelijk een publiek karakter. Opvallend is ook de bijkomende bepaling de straf te volbrengen gekleed in een wit boetkleed of lijnwaad – *veste alba virgis circumpersa induta*. Een geknielde houding en een (voor de mannen) ontbloot hoofd maakten de vernedering meestal compleet. Een ander bijkomend voorschrift omvatte het gebod gedurende de zitting een kaars van een half pond te dragen. Bijkomend diende deze kaars in de meeste gevallen ook geofferd te worden aan het

consistorie. Ook bij deze straf ging het verschijnen op de zitting gepaard met het nederig vragen om vergiffenis (*veniam roget...*) en het maken van de belofte om voortaan een beter leven te leiden (*promittat...*). Opnieuw kunnen we de gegevens aangaande de *compareat*-straf samenvatten in een overzichtstabel.

Tabel 2: De *compareat*-straf

Straf	Strafonderdeel		Aantal personen dat met deze straf in aanraking kwam	Percentage
COMPAREAT (...)			16/55	29,09%
	Wit boetekleed?	Ja	6/16	37,50%
		Neen	10/16	62,50%
	Kaars? (1/2 lb.)	Ja	4/16	25%
		Neen	12/16	75%
	Kaars offeren?	Ja	3/16	18,75%
		Neen	13/16	81,25%
	Veniam roget (...)		16/16	100%
	Promittat (...)		7/16	43,75%

Tenslotte omvat deze kerngroep ook de *sistat*-straf. Voluit luidde deze *sistat ante valvas majores ecclesia parochialis*. Deze sequentie van gebeurtenissen vatte aan met het plaatsnemen van de bestrafte aan de hoofdingang van de eigen parochiekerk, en dit een half uur voor aanvang van de hoogmis. Hierbij dienden alle beklaagden geknield (en eventueel blootshoofds) vergiffenis te vragen aan de binnentredende kerkgangers. Aansluitend hierbij dienden enkelen van hen ook de pastoor aan te manen in naam van de verdachte zelf vergiffenis te vragen aan de medeparochianen (*roget*). De meeste *sistat*-beklaagden dienden tijdens dit ritueel ook een brandende kaars in de hand te houden. Opvallend is dat het aangewezen gewicht van deze kaars kon variëren van zaak tot zaak. In de meeste gevallen ging het om een exemplaar van een half pond. Enkele uitzonderingen dienden echter een kaars van een volledig pond te torsen. Bij aanvang van de viering werd van bepaalde personen verwacht dat ze de kaars naar het altaar droegen en ze daar aan de pastoor overhandigden (*offerat*). Tenslotte werd aan enkelen onder hen ook opgedragen in het koor of aan het altaar te blijven staan tot deze kaars volledig was opgebrand – *in choro maneat/lambit usque ad totalum consumptionem*. Dit levert samengevat onderstaande gegevens op:

Tabel 3: De sistat-straft

Straf	Strafonderdeel		Aantal personen dat met deze straf in aanraking kwam	Percentage
SISTAT (...)			14/55	25,45%
	Met kaars?	Ja	12/14	85,71%
		Neen	2/14	14,29%
	Zo ja: hoe zwaar is de kaars?	1 lb.	2/12	16,67%
		½ lb.	10/12	83,33%
	Veniam petat (...)		14/14	100%
	Roget (...)		3/14	21,43%
	Offerat (...)		10/14	71,42%
	Maneat/Ambit		4/14	28,57%

Naast de groep van de *accedat*-, *compareat*- en *sistat*-straffen was een veelvoorkomende bijkomende maatregel waarmee incest door de Gentse officialiteit werd bestraft het verplicht biechten en ter communie gaan. Het uitvoeren van deze straf kon betrekking hebben op verschillende momenten. Enerzijds sprak de officialiteit een aantal biecht- en communiestraffen op korte termijn uit. Deze dienden onmiddellijk op de feitenpleging te volgen. Deze groep straffen omvat met andere woorden handelingen die op het eigenlijke moment van de bestraffing zelf moesten worden uitgevoerd. In de bronnen wordt dit type straffen gesignaleerd door middel van de terminologie *instituat confessionem generalem* en *communicet de mensa domini*. De periode waarin er moest worden gebiecht varieerde tussen drie dagen en één volledige maand. Ook wat betreft het ter communie gaan op korte termijn treffen we verschillen aan aangaande het aantal opeenvolgende dagen waarbinnen de straf moest worden volbracht. Anderzijds kon het hof ook overgaan tot het uitspreken van een biecht- of communiestraf op lange termijn. Hierbij was het de bedoeling dat de bestrafte gedurende een langere periode (meestal enkele maanden tot één jaar) volgens een bepaalde frequentie (maandelijks) ging biechten of ter communie ging. In de processtukken treffen we deze gegevens respectievelijk aan onder de noemers *confiteatur* en *communicet de mensa domini*. Uit de tellingen blijkt duidelijk dat de biecht- en communiestraf tijdens de tweede helft van de 18de eeuw zeer gebruikelijk was voor het tuchtigen van incestmisdadigers en zelfs de meest voorkomende straf binnen het geanalyseerde bronnencorpus vormde. Dit komt eveneens duidelijk naar voor uit onderstaande tabel.

Tabel 4: De biecht- en communiestrafpen op korte en lange termijn

Straf	Substraf		Aantal personen dat met deze straf in aanraking kwam	Percentage
INSTITUAT CONFESSIONEM GENERALEM			43/55	78,18%
	Hoeveel opeenvolgende dagen?	3 dagen	2/43	4,65%
		8 dagen	30/43	69,77%
		15 dagen	5/43	11,63%
		1 maand	1/43	2,33%
		onbekend	5/43	11,63%
COMMUNICET (I)			41	74,55%
	Hoeveel opeenvolgende dagen?	3 dagen	2/41	4,88%
		8 dagen	28/41	68,29%
		15 dagen	5/41	12,20%
		1 maand	1/41	2,44%
		onbekend	5/41	12,20%
CONFITEATUR			24	43,64%
	Periode?	3 maanden	3/24	12,50%
		6 maanden	1/24	4,17%
		7 maanden	2/24	8,33%
		1 jaar	18/24	75%
	Frequentie?	maandelijks	24/24	100%
COMMUNICET (II)			19	34,55%
	Periode?	3 maanden	1/19	5,26%
		6 maanden	1/19	5,26%
		7 maanden	2/19	10,53%
		1 jaar	15/19	78,95%
	Frequentie?	maandelijks	19/19	100%

Een derde in de processtukken aangetroffen strafbepaling is het bevel om op lange termijn op de eigen parochie de hoogmis bij te wonen volgens een bepaalde frequentie (*intersit summo sacro*). Ook in het geval van deze straf laten zich opnieuw verschillen optekenen wat betreft de te vervullen termijn en de precieze dagen waarop het mishoren diende te gebeuren. De termijn in kwestie kon erg uiteenlopend zijn en varieerde van één jaar tot drie, vier, zes of zeven opeenvolgende maanden. Ook wat betreft de frequentie van het mishoren doen zich verschillende opties voor. Dit kon op zon- én feestdagen, enkel op zondag of

enkel op de eerste zondag van de maand. Onderstaande tabel vat de gegevens met betrekking tot de *intersit*-straf samen.

Tabel 5 – De *intersit*-straf

Straf	Substraf		Aantal personen dat met deze straf in aanraking kwam	Percentage
INTERSIT (...)			23/55	41,82%
	Periode?	3 maanden	1/23	4,35%
		4 maanden	1/23	4,35%
		6 maanden	1/23	4,35%
		7 maanden	2/23	8,70%
		1 jaar	18/23	78,26%
	Op welke dagen?	Zon-en feestdagen	10/23	43,48%
		Zondag	9/23	39,13%
		Elke 1ste zondag	3/23	13,04%
		onbekend	1/23	4,35%

De meest ingrijpende strafbepaling waaraan incestmisdadigers werden onderworpen, was de gevangenisstraf. Interessant is hierbij de door Jozef De Brouwer aangehaalde verscheidenheid in strafplaats binnen de Gentse bisschoppelijke gevangenis. Er werd volgens hem een onderscheid gemaakt tussen de onderste kerker – vermoedelijk gelegen in de kelderverdieping – en de bovenste afdeling van het cellencomplex. De kelderverdieping zou een door gedetineerden erg gevreesde plek zijn geweest.⁵⁵ Ook over het reilen en zeilen in de bisschoppelijke gevangenis geeft het overzichtswerk van De Brouwer heel wat extra informatie. Zo werd de gevangene bij aankomst door de cipier van alle mogelijke gevaarlijke voorwerpen, zoals messen, dolken, ijzeren voorwerpen of kaarsen, ontdaan. De statuten schreven voor dat de gevangene zijn of haar in bewaring genomen spullen bij vrijlating terugkreeg. In de gevangenis zelf golden strikte gedragsregels: onzedige gesprekken, drinkgelagen, samen Hokken of verboden gezelschapsspelen werden er niet geduld. Ook het ontvangen van bezoek was slechts mogelijk mits uitdrukkelijke schriftelijke toestemming van de officiaal. Er werd verder in het algemeen ook verwacht dat de gevangenen zich gedeisd hielden en geen amok maakten. Wie zich hier toch schuldig aan maakte, kon rekenen op afzondering

⁵⁵ J. De Brouwer, *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*, Tielt, 1971-1972, vol. 1, pp. 206-211.

in de gevreesde kelderafdeling. Daarnaast werd ook de dagelijkse werking strikt gereguleerd. Gevangenen werden bijvoorbeeld verplicht om acht uur 's morgens op te staan en om acht uur 's avonds naar bed te gaan. Per dag was er ook een vast voedselrantsoen voorzien. Elke gevangene kreeg dagelijks een portie van twee pond brood, een schotel soep, een glas licht bier, een vierde pond boter en een kwart pond kaas ter beschikking.⁵⁶ De lengte van de in de bisschoppelijke gevangenis uit te zitten straffen kon variëren van drie dagen tot drie weken. We vermelden in het bijzonder echter het proces tegen Pieter Bruggeman en zijn stiefdochter Joanna Standaert uit 1779-1780. Zij werden als enigen veroordeeld tot exuberante gevangenisstraffen van respectievelijk zes en vier jaar. Deze moesten ze bovendien in het provinciaal correctiehuis te Gent uitzitten.⁵⁷ Dikwijls was aan het verblijf in de cel ook een verplichting om te vasten op water en brood gekoppeld. Afhankelijk van de lengte van de straf diende dit om de andere dag of dagelijks te gebeuren. Tenslotte werd aan de meerderheid van de gevangenen ook opgedragen tijdens hun gevangenisstraf te biechten en ter communie te gaan. Onderstaande tabel illustreert de gegevens rond de gevangenisstraf en haar bijkomende bepalingen.

Tabel 6: De gevangenisstraf

Straf	Substraf		Aantal personen dat met deze straf in aanraking kwam	Percentage
GEVANGENIS			12/55	21,82%
	Hoe lang?	3 dagen	3/12	25%
		8 dagen	4/12	33,33%
		15 dagen	2/12	16,67%
		3 weken	1/12	8,33%
		> 1 jaar	2/12	16,67%
	Tegelijk vasten?	Om de andere dag	6/12	50%
		Elke dag	4/12	33,33%
		Neen	2/12	16,67%
	Tegelijk biechten en communie?	Ja	8/12	66,67%
		Neen	4/12	33,33%

⁵⁶ J. De Brouwer, op. cit., pp. 68-71.

⁵⁷ Zaak 28. V. Dekeyzer, op. cit., p. 175.

Vervolgens tellen de dertig processtukken ook vijf gevallen waarin aan de veroordeelden werd opgedragen gedurende een bepaalde periode te vasten op water en brood. Deze vastenperiode kon qua duur erg uiteenlopend zijn. In alle gevallen gold evenwel dat het vasten volgens een *more quadragesimali* diende te gebeuren. Dit betekent dat er telkens op woensdag, vrijdag en zaterdag gevast moest worden. Ook aangaande de gegevens rond de vastenstraf werd een overzichtstabel samengesteld.

Tabel 7: De vastenstraf

Straf	Substraf		Aantal personen dat met deze straf in aanraking kwam	Percentage
VASTEN			5/55	9,09%
	Periode?	7 weken	1/5	20%
		3 maanden	2/5	40%
		1 jaar	2/5	40%
	Hoe?	woe-vrij-zat	5/5	100%

Gedurende de periode 1764-1784 werd aan zes veroordeelden eveneens opgedragen een bedevaart te ondernemen naar een door het hof bepaalde plek. Zo kreeg Guilielmus Claeijssens in september 1767 de opdracht om vanuit zijn woonplaats op de Gentse Sint-Baafsparochie de kruisweg te gaan op de Sint-Martinusparochie in Ekkergem. Hierbij diende de gelovige in de kerk een cirkelvormig traject af te leggen langs veertien schilderijen die telkens een scène afbeeldden uit het lijden en het sterven van Jezus Christus. Zijn medeplichtige Maria Maes, tevens afkomstig uit de Sint-Baafsparochie, kreeg dezelfde straf toebedeeld.⁵⁸ Een derde geval komt aan bod in het proces tegen Egidius Meersman en Brigitta Verhaeghen van 2 maart 1768.⁵⁹ Aan Egidius werd opgedragen vanuit zijn woonplaats Temse een bedevaart te ondernemen naar Onze-Lieve-Vrouw van Halle (*Hallas diva virginis*) en er vervolgens ter communie te gaan. Ook Jeronimus de Bisschop en zijn medeplichtige Joanna Catharina Van Cauteuren kregen in september 1769 instructies voor het ondernemen van een dergelijke tocht.⁶⁰ Jeronimus werd naar de Heilige Kruiskapel op de wijk Heikant in Waasmunster gestuurd: *ad sacellum santa crucis in loco vulgo Den Heijcant sub*

⁵⁸ Zaak 14. V. Dekeyzer, op. cit., p. 157.

⁵⁹ Zaak 16. V. Dekeyzer, op. cit., p. 159.

⁶⁰ Zaak 19. V. Dekeyzer, op. cit., p. 163.

parochia de Waesmunster. Ook hier treffen we opnieuw het thema van de bedevaart in het teken van de Mariadevotie aan. Joanna Catharina werd dan weer naar Onze-Lieve-Vrouw van Gaverland in Melsele verwezen. Het ondernemen van een bedevaart bij wijze van straf lijkt vooral populair te zijn geweest tijdens de jaren 1767-1769. Pas in 1782 duikt in de bronnen een nieuw en voorlopig laatste geval op. In februari 1782 werd Petrus De Smet uit Gentbrugge verplicht op een zaterdag tijdens de vasten een bedevaart te ondernemen naar Onze-Lieve-Vrouw van Loobosch te Lochristi (*visitationem ad sacellum B.M.V. de Loobosch sub parochia de Lochristi*).⁶¹ Hier diende hij tevens mis te horen en een kaars te offeren.

Tenslotte komen nog enkele merkwaardige doch vermeldenswaardige straffen voor. Zo werd bijvoorbeeld driemaal de verplichting opgedragen een zak tarwe eigenhandig tot brood te verbakken en dit brood vervolgens door de pastoor te laten uitdelen aan de armen van de parochie. Deze straf weerspiegelt de rooms-katholieke idealen van naastenliefde en het 'afkopen' van de eigen zonden via het vervullen van goede werken. Opvallend is dat alle straffen van deze categorie tijdens het jaar 1767 werden uitgesproken. Het is mogelijk dat het dan ook een zogenaamd duurtejaar betreft. Een andere groep straffen die slechts occasioneel werd toegekend aan de incestmisdadigers omvatte het bidden van specifieke gebeden, zoals het rozenhoedje en de litanie van Onze-Lieve-Vrouw.

8. Besluit

Historisch onderzoek naar incest bestaat ondanks een groot potentieel aan onontgonnen bronnen en onderzoeksgebieden tot op heden slechts in zeer beperkte mate. Vooral wat betreft de Zuidelijke Nederlanden tijdens de vroegmoderne periode zijn dergelijke academische inspanningen nog onbestaande. Deze bijdrage wilde hiertoe dan ook een eerste aanzet vormen. Hierbij werd een beroep gedaan op juridisch bronnenmateriaal dat tijdens de periode 1764-1784 werd gegenereerd door de kerkelijke rechtbank of officialiteit van het bisdom Gent. Concreet betreft het dertig afzonderlijke rechtszaken.

Omwille van het versnipperde karakter van de voorhanden zijnde informatie ging deze bijdrage in eerste instantie dieper in op de evolutie en aard van de canoniek-rechtskundige definitie van incest. Een eerste paragraaf behandelde de oorsprong van de huiverachtige houding van Kerk en samenleving ten opzichte van incest en lichtte de theologische en wetenschappelijke ideeën en sociologi-

⁶¹ Zaak 29. V. Dekeyzer, op. cit., p. 176.

sche overwegingen die aan de basis van dit taboe liggen toe. Er werd verder ook aangetoond dat de definiëring van incest op het toekennen van twee componenten berust. Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen aard (bloed- of aanverwantschap) en graad. Deze tweeledige benadering komt ook terug in de typologie van Adhémar Esmein rond de zogenaamde *empêchements fondés sur une relation entre les conjoints antérieure au mariage*, waarbij we zowel verbodsbepalingen aangaande bloed- als aanverwantschap terugvinden, en dit telkens tot en met een welbepaalde graad.

Deze theoretische basis werd vervolgens toegepast op het bronnenmateriaal zelf. Een analyse van het statistisch voorkomen van de twee mogelijke soorten verwantschap (aard) binnen de bestudeerde incestprocessen toonde aan dat de grote meerderheid van de processen in principe een aanklacht tegen incestueuze aanverwanten behelst. Daarnaast konden de bestudeerde stukken ook inzicht verschaffen in het statistisch voorkomen van de verschillende verwantschapsgraden. Wat betreft de processen tegen bloedverwanten diende zich hierbij de vaststelling aan dat het meestal bloedverwanten in de tweede en derde graad betreft en dat de meest gruwelijke vorm van incest tussen eerstegraadsbloedverwanten zo goed als nooit lijkt voor te komen. Aangaande de processen tegen aanverwanten bleek duidelijk dat enkel eerstegraadsaanverwanten door de officialiteit werden aangepakt. Voor beide categorieën geldt overigens dat gevallen waarbij sprake was van een verwantschap in de vierde graad nooit werden vervolgd. Aangezien elke verwant in een bepaalde graad kan worden benoemd als een welbepaald familielid werd eveneens nagegaan welke combinaties van familieleden het precies betrof binnen de berechte incestueuze verbintenissen. Opnieuw werd hierbij de tweedeling tussen bloed- en aanverwantschap gerespecteerd. Binnen de eerste groep bleken de combinaties neef x nicht en achterneef x achternicht het meest vertegenwoordigd. Eén casus die daarnaast speciale aandacht verdiende, was deze van Joannes Baptist X en Catharina Francisca Plevier, halfbroer en -zus. Ook wat betreft de relaties tussen aanverwanten doen zich vier dominante combinaties voor. Het gaat om de categorieën schoonbroer (gehuwd) x schoonzus, schoonbroer (weduwnaar) x schoonzus, stiefvader (gehuwd) x stiefdochter en stiefvader (weduwnaar) x stiefdochter.

Naar aanleiding van bovenstaande onderzoeksresultaten werd eveneens de onderzoeksvraag geponeerd waarom deze specifieke combinaties ondanks hun verboden karakter aantrekkelijk waren voor de betrokkenen. Historici die eerder reeds theoretiseerden rond dit vraagstuk gaven hierbij de voorkeur aan een economisch verklaringsparadigma waarbij de incestueuze verbintenis werd beschouwd als een pragmatische zet om de levensomstandigheden te verbeteren.

Deze bijdrage poneerde daarnaast op basis van concrete aanwijzingen in de juridische stukken ook een meer gevoelsmatige verklaringsgrond, waarbij bleek dat er wel degelijk sprake was van liefde en lust.

Tenslotte werden ook wat betreft de bestraffing van het misdrijf incest een aantal belangrijke inzichten aangereikt. Hierbij werd in eerste instantie dieper ingegaan op de *accedat*-, *compareat*- en *sistat*-straffen. Deze groep straffen omvatte telkens een aantal symbolische handelingen met als doel de begane misdaden publiek af te smeken bij een klerikale instantie. Een tweede type straf dat binnen deze bijdrage werd geanalyseerd, zijn de biecht- en communiestraffen. Deze bleken zowel op korte als op lange termijn te worden toegekend. De gevangenisstraf en vastenstraf werden eveneens onderworpen aan een statistische analyse. Tenslotte werden enkele vaststellingen wat betreft de *intersit*-straf, de bedevaart en enkele zeldzame merkwaardige straffen besproken.

Ondanks het brede opzet van de masterscriptie waarop dit artikel werd gebaseerd, blijven een aantal vragen rond incest als historisch fenomeen nog steeds onbeantwoord. De onderzoeksresultaten in kwestie kunnen om te beginnen worden uitgebreid met een studie van processtukken die betrekking hebben op de 16de en de 17de eeuw. Op die manier zou het ook mogelijk worden het voorkomen en de evolutie van incest op lange termijn te reconstrueren. Een andere veelbelovende methode die in de toekomst kan worden toegepast, is een levensloopanalyse van zowel de daders als de kinderen die uit incestueuze relaties werden geboren. Het is immers een interessante oefening om na te gaan hoe het de daders na afloop van de processen uiteindelijk verging. Vinden we sporen van recidivisme in latere gerechtelijke documenten, na ontbinding van de officialiteit? Verhuisden ze naar een andere parochie? Ook wat betreft de ‘incestkinderen’ is het waardevol na te gaan in welke mate hun levens werden getekend door het wangedrag van hun ouders. Bovendien biedt dit type onderzoek nog meer mogelijkheden wanneer het een kind uit een verbintenis tussen bloedverwanten betreft: kwamen er genetische defecten voor en overleefden ze überhaupt hun eerste levensjaar? Tenslotte kan ook een meer overkoepelend onderzoek, dat bijvoorbeeld verschillende soorten seksuele delicten binnen het bisdom Gent of het voorkomen van incest binnen meerdere Zuidnederlandse bisdommen onderzoekt, bruikbare inzichten bieden. In dit opzicht wordt het bijvoorbeeld mogelijk om een globaal inzicht te krijgen in de seksualiteitsbeleving van de 18de eeuwse tijdgenoot. Kortom: de mogelijkheden voor een onderzoeker die zich in incest als historisch fenomeen wil verdiepen, zijn quasi eindeloos.